

Ryszard Kapusciński

Lapidárium V.

V. rész

A művet az író csak elkezd, az olvasó aztán kiegészíti, kifejti és gazdagítja. A könyv igazi válsága ezért ott jelentkezik, ahol az olvasó közönyösen viszonyul a könyvhöz, már nem vesz részt annak alkotásában.

Ahhoz, hogy az irodalom teljesen érthető legyen, az kell, hogy az irodalmi szövegekben felfedezzük saját tapasztalatainkat. Ezek a tapasztalatok töltik be a tolmács szerepét, nélkülük a szöveg érthetetlen, idegen marad.

A nyomtatott szó válsága részben abból fakad, hogy a szöveg befogadása lassúbb, mint a képé, és hogy a fénykép által nyújtható információ gyorsabb és kifejezőbb, mint egy hosszú újságcikk. Mivel pedig a gyorsaság, a tempó korát éljük, amikor kinyitjuk az újságot, ösztönösen előbb a fényképeket vesszük szemügyre, s csak azután olvassuk el – esetleg – az információkat és kommentárokat.

Mi árt az irodalomnak? Az, hogy az olvasó egyre gyakrabban tekint úgy az irodalmi szövegre, mint újságcikkre: információt, aktuális kommentárt keres benne. Kevés figyelmet szentel a stilisztikai és nyelvi értékeknek, a művészi formának, a lélektani elemzések mélységének. A médiumok tehát nem is annyira megölik az irodalmat, mint inkább deformálják annak befogadását. Az olvasó az irodalmi szöveget a média közhelyes, lapos, banális és primitív világa által kialakított fogékonysággal olvassa.

Olvadni annyi, mint fölfedezni valamit, ami a szöveg mögött, annak mélyén, a látható, "érinthető" felszín alatt rejtőzik, annyi, mint fölfedezni azt a tartalmat, amelyhez nem juthatunk el, ha csupán *olvasunk*.

A kortárs irodalom egyre inkább visszahúzódik a privát szférába, a magányos elvonultságba, a minimalizmusba. Lemond a széles panorámákról, a szintézisekről, a víziókról.

Heidegger valahol korunk "pszichológiai-biográfiai" vonzódásáról beszél.

Az esszéírás helyzetét napjainkban egyfelől a műveletlenek támadó és arcátlan magatartása, másfelől a műveltek és bölcsek keserű tanácsalansága jellemzi.

Sören Kierkegaard már 1843-ban arra panaszkodik, hogy a könyvírás nagyon hanyatlik, az emberek olyan dolgokról írnak, amelyeken sosem töprengtek el, s egyáltalán nem éltek át. Eltelik nyolcvan esztendő, de a könyvek sorsáért való aggodás nem múlik. 1926-ban Jerzy Stempowski például feljegyz, hogy a nagyszerű író, Juliusz Kaden-Bandrowski kemény szavakkal ostromozza olvasóit, amiért nem akarnak olvasni, nem támogatják a könyvkiadást. Közömbösségük miatt mennek tönkre a kiadók és a könyvkereskedők. Évésre, ivásra van pénzük, de könyvre már nem jut, stb., stb. Újra eltelik néhány évtized, de a könyvekkel kapcsolatos vélemények tartalma és hangneme mit sem változik.

Arkadiusz Baglajewski írja (*Odra*, 2001. április) a mai lengyel irodalomról: "Minden hervad, töpörödik, fogyatkozik, senkit semmi nem érdekel. Bágyadtság. Nagy bágyadtság. Egyre lassúbb tempó... Írás. Sorok százai, ezrei. Mi sül ki belőlük?... Ismétlések állandó rítusa... Modern irodalom – szükség van-e rá?". Hasonló szellemben ír egy évvel később Czesław Miłosz a *Kwartalnik artystyczny* című periodikában.

Az alkotás mindig szelekció is, a fölösleges kő levésése. Kőszobor – vagyis az, ami megmaradt.

Nem a téma egyedisége, hanem ugyanazon dolog másfajta, eredeti meglátása dönti el egy mű értékét.

2002 februárja

Két nagyon fontos szöveget olvastam:

Marguerite Duras – "Írni":

- "írni annyi, mint magányban, az emberektől állandó elszigeteltségben élni";
- "az írás azt is jelenti, hogy nem beszélünk. Elhallgatunk";
- "egyedül az írás hoz megmenekülést".

A másik szöveget a *The Economist* közölte. Az ausztrál szerző, Maria Rhydwen a férjével együtt egy jachton tette meg az utat Ausztrália és Afrika között. Mindez két évig tartott, de útközben találkoztak olyan emberekkel, akik ugyanazon az útvonalon már tíz éve hajóztak. Mari lelkesen dicséri az óra és naptár, a határidők és rohanások nélküli életet. Ne siess! Ne rohanj! Ne vadulj! "Just ramble!", vagyis kószálj! bóklássz! "Take time!" Nyugodtan! Lassan! Ne siess! Ha sietsz, semmit sem látsz, semmit nem élsz át, nem tapasztalsz meg, nem gondolsz végig! A gyorsaság kiszikkasztja lelked legmélyebb rétegeit, eltompítja érzékenységedet, termékeltenné tesz, megfoszt emberi mivoltodtól.

Ha New Yorkban, Londonban vagy Párizsban megjelenő irodalmi folyóiratokat olvasunk, feltűnik, hogy a nyugati világ mennyire önmagába zárt világ, s még csak nem is próbálkozik azzal, hogy átfogjon, integráljon más földrészeket, hogy érdeklődjön irántuk, kapcsolatot teremtsen velük. Az, hogy a hidegháború véget ért, e tekintetben semmi változást nem hozott.

Intézményt csináltak belőlünk – mondja nekem Konstancinban Tadeusz Rózewicz, a kiváló író. – Színpadi sztárt, rocksztárt, közönség kedvencét, bűvészt, szemfényvesztőt igyekeznek csinálni az íróból, miközben annak – épp ellenkezőleg – magányra,

nyugalomra, csöndre van szüksége.

Julian Krzyżanowski írja *Henryk Sienkiewicz* című könyvében (PIW, 1956): "Öt évvel a *Tűzzel-vassal* megjelenése után Sienkiewicz a művei címadásával kapcsolatos gondjait emlegette. A *Tűzzel-vassal* címet Olendzki találta ki, az *Özönvizet* Henkiel, a *Ta trzecia* (*A harmadik*) címet alighanem Wolff". (Újságírókról van szó, Sienkiewicz kollégáiról).

Ugyanebből a könyvből: Sienkiewicz 1914-ben, néhány hónappal halála előtt, ezt írja 70. születésnapja alkalmából: "Ha el tudnék szakadni gondjaimtól, ügyeimtől, a molesztálásoktól, s teljesen és kizárólag a munkára koncentrálnék, érzem, hogy egészen csinos regényt írhatnék. Ez azonban az emberi ostobaság és faragatlanság miatt lehetetlen". (Mindez akkor, amikor még nem létezett ilyen fejlett, megsokszorozódott média. Mit mondjunk akkor ma?!)

Katherine Mansfield – *Napló*:

1915. I. 10. Egy találkozóról igyekszik hazafelé. Sötét van, fúj a szél Az írónő gyöngye, szíve alig ver: "Elénekelünk egy dalocskát, hogy tovább tudjunk menni".

1915. II. 12. Arról a napról, amikor írni tud: "Ma kegyelmi állapotban voltam".

1915. V. 10. Párizsban tartózkodik: "Csodás zugokat fedeztem föl... terecskéket... keskeny utcácskákat..."

Gabriel García Márquez világa: vidéki kisváros. Hőség. A trópusi nappalok kihalt csöndje. A pusztulófélben lévő házak homlokzatán látni az egykori pompás építészet nyomait. Erre a városkára váratlanul, mint holmi héja, lecsap a halál (valakit megölnek, valaki meghalt). A halál feléleszti, megpezsztíti az emberek emlékezetét, benépesíti mindenféle emlékekkel. Előjönnek múltbéli események, a múlt egy pillanatra reálisabbá válik a valóságnál.

És még valami – a halál az áldozat magányosságát fejezi ki. Ez a magányosság mintha a halál jóslata, a halál előszobája volna, olyan halál, amely már az életben bekövetkezik.

A kisváros absztrakt hely. Még ha a szövegben előfordulnak is helységnevek, semmit sem mondanak az olvasónak. A dolgok valahol – sehol – mindenütt történnek. Mert ebben a világban minden olyan meghatározatlan, félig kimondott, ködös, elmosódott.

Ragacsos álomosság léghőre uralkodik mindenben, a mozdulatok lelassulnak, az élet időről időre megáll, ármélybe bújjuk, elbóbiskol. Semmi sem történik, és a szerző kitérően és figyelmesen ezt a semmit mélyíti, keresi benne a történetet.

A *Le Monde Diplomatique* (2001. augusztus) közöl egy korábban még meg nem jelent interjút, amelyet 1978-ban készített Borgesszel Párizsban Ramón Chao.

A *Fikciók* szerzője mindjárt az elején figyelmeztet: "sosem vagyok biztos abban, amit mondok. Semmit sem állítok, inkább ajánlok bizonyos lehetőségeket. Ezért kérem, válasszon ki előbb néhány olyan kifejezést, mint »lehetséges«, »valószínű«, »meglehet, hogy«, s az olvasó ezeket majd oda teszi, ahova szükségesnek tartja". A nagy író óvatossá, tele van bizonytalansággal, ambivalenciával. Ez az állapot jellemzi akkor is, amikor a nyelvekről beszél: "Apám spanyol volt, vele spanyolul beszéltem. Anyám angol volt, vele tehát angolul beszéltem. Kisgyerek koromban Svájcba küldtek a szüleim, ott a nevelőnőmmel franciául társalogtam. Ezért aztán gyerekként azt hittem, hogy minden embernek saját nyelve van, vagyis a világban sokmillió nyelv létezik. Ez azonban alighanem igaz is lehet, hiszen az emberek képtelenek szót érteni egymással."

Ugyanebben az interjúban Borges megemlíti, hogy fiatal korában nem szeretett utazni. Érdekelni kezdte az utazás viszont öreg korában, amikor megvakult. Szeme világának elvesztése azonban egyáltalán nem zavarja. Nem kell látnia az új helyeket, elég, ha "érzi" azokat.

Nyárra könnyed, szórakoztató olvasmányokat ajánlanak a reklámok, holott a legnehezebbeket kellene reklámozni, hiszen csak nyaraláskor van az embernek ideje arra, hogy koncentrálat, erőfeszítést igénylő könyvekkel ismerkedjék meg.

A reklám visszaélései és értelmetlenségei. Az Amber kiadó Howard Fast (1914-ben született) *Mózes* című könyvét reklámozza éppen. A kiadó reklámja Fastnak, a "több mint 70 kötetes szerzőnek" a "zseniális prózájáról" beszél.

"Több mint" – vagyis tulajdonképpen mennyi? 71 vagy 79? A különbség 8 regény. De hiszen ennek jelentősége van – 8 regény! Itt meg ilyen könnyedén mossák el a dolgot azzal a határozatlan "több mint" kifejezéssel.

De nem is erről van szó. Hogyan írhat valaki 70 kötetnyi "zseniális prózát"? Hiszen erre még Shakespeare sem volt képes! Ha abból indulunk ki, hogy Fast 1931-ben debütált, s a század végén jelent meg utolsó műve, akkor évi több mint egy regényt, ráadásul "zseniális prózát" kellett írnia! A világirodalom ismeretlen fenoménje! Miért nem lehetett róla hallani? Miért nem hozta senki a világ tudomására ezt a revelációt?

2001. március 30.

73 éves korában meghalt Robert Ludlum, a világ egyik legolvasottabb írója (életében közel háromszázmillió példányban kelt el huszonkét könyve). A róla szóló visszaemlékezések kiapadhatatlan, szisztematikus munkabírását hangsúlyozzák – mindennap hajnali 4.30-kor kelt, és kétezer szót írt kézírással. Mesteri módon szerkesztette szenzációs történeteit, amelyek az elsőtől az utolsó oldalig feszültségben tartották az olvasót.

Clifford Geertznek még a nyolcvanas évek elején írt, a kevert műfajokról szóló esszéjét olvastam. Egyre több az olyan könyv, amelyet semmiféle hagyományos műfajba nem lehet besorolni. Geertz véleménye szerint a világot, a valóságot háromféle módon lehet interpretálni. Nevezetesen:

- a világ mint játék,
- a világ mint színpad,
- a világ mint szöveg.

És ez az egész ráadásul mozgékony, zavaros, nehezen meghatározható.

2001 júniusa

Könyvvásár a Franciaország észak-nyugati részében fekvő Saint-Malo városban. Reggeltől estig óriási a tömeg. A szerzői esteken tömött termék, sokan a fal mellett állnak, az ablakdeszkákon ülnek. Figyelmesen, teljes csöndben hallgatják az előadókat.

Az épületekben, az ideiglenesen fölállított óriási sátrakban elképesztő mennyiségben sorakoznak a könyvekkel megrakott állványok.

Könyvek, könyvek mindenütt. Az évente ide látogató vendégek azt tapasztalják, hogy egyre nő a szerzők száma. Az embernek az a benyomása, hogy manapság mindenki könyvet ír, s azt valahogy ki is adja. Tízeseivel, százasaival bukkannak fel ismeretlen nevek, képtelenség őket megjegyezni. Az állandó vendégek nyugtatgatnak, hogy nem is kell megjegyezni, hiszen egy év múlva a többségük eltűnik, s helyüket új nevek sokasága foglalja el. Hiányoznak az olyan írók, akiknek már biztos helyük, jelentős életművük, megalapozott hírnevük van. Az egy-két kötetes szerzők dominálnak, akik váratlanul bukkannak fel, de hamarosan el is tűnnek, nyomtalanul. A piaci törvények uralkodnak, folyik a polcok versenye, amely polcokra állandóan új árut kell kirakni, s egy perc múlva még újabbat. Az aktualitás a lényeg, csak az számít, ami új. A kortárs irodalomnak már nincsenek kiemelkedő vezéregyéniségei, helyüket seregestül jelentkező névtelen szerzők foglalják el, akik szerencsét próbálnak az irodalomban, s ha nem találják meg, mással próbálkoznak: reklámmal, tőzsdével, üzletkötéssel vagy bármi mással.

Ebben a helyzetben, minthogy a kortárs szerzők nem olyan ember benyomását keltik, akinek az írás az egyetlen életcélja, a mindene, hanem csupán próbálkozás, hátha sikerül, és még pénzt is hoz, nos, ebben a helyzetben nem meglepő, hogy az olvasók visszatérnek a klasszikusokhoz, a kipróbált nagyokhoz, akiket mindig komolyan lehetett venni, mert ez a komolyság, elmélyültség, emelkedettség hiányzik a maiakból. Proust, Joyce, Eliot, Musil, Sartre, Camus műveit állandóan újranomják, ezek a szerzők újabb és újabb olvasókra találnak.

2001. augusztus 1.

A rádióban hallom, hogy Kínában legutóbb megjelent Szaddam Husszein regénye és Kadhafi novellás kötete. Már mindenki könyvet ír, vagyis majdnem mindenki.

Az *Odra* márciusi számában Stanisław Lem azon elmélkedik, hogy a világ könyvkínálata már régen meghaladta az olvasók befogadóképességét. Azt mondja, hogy "az egyszeri, gyors használat évszázadában élünk", és hozzáteszi, hogy "mostanság még a remekművek is gyorsan elhalványulnak... A mai remekművekről néhány hét elteltével kiderül, mennyire rövid életűek. A tolongás talán a legveszélyesebb ellensége az írással foglalkozóknak..."

Elovestam a *Beszélgetések Ciorannal* című könyvet. Átható, mélyenszántó gondolatok. Nincsenek illúziói. "Végül úgyis csak tízegynéhány mondat marad fenn..." – mondja életművéről.

A riporter egyik jellemző tulajdonsága, hogy érzékenyen reagál minden eseményre, játszódjék az a közvetlen közelében vagy a világ bármely távoli sarkában. Az érdekes esemény azonnal visszhangra talál benne, olyan, mint egy jelszó – lóra! Fegyverbe! Ilyen helyzetekben a riporter viselkedése azonnal szemet szúr környezetének. Figyelmet ébreszt jövés-menése, igyekezete, hogy minél több információt szerezzen, szervezkedése, hogy eljusson az esemény színhelyére, legyen az akár a világ másik végén is. A célba jutás szándéka nem hagyja nyugodni, minden gondolatát kitölti, még aludni sem tud.

Csak hogy a riporter vele született, természetes érzékenységének, amellyel a külvilág mozgásaira, az eseményekre, az aktuálisan zajló történelemre reagál, megvan a maga negatív oldala is: szétszórta, dekoncentráltta tesz, akadályozza a figyelem összpontosítását, a lényeglátást. A riporter gondolkodása ugyanis olyan nyugtalan és kapkodó madár mozdulataira emlékeztet, amely egyik helyről a másikra, cikcakkosan jobbra-balra ugrál kitűzött cél és meghatározott irány nélkül.

A riporternek, viselkedését és külsejét tekintve, olyan közönséges, hétköznapi embernek kell lennie, aki nem szúr szemet. Így ugyanis könnyebben beleolvad környezetébe, nem kelt feltűnést, személyével, megjelenésével, viselkedésével nem ébreszt kíváncsiságot.

Egy mexikói újságban olvastam, hogy a riporter különféle területeken – a szociológiában, a pszichológiában, a politikai tudományokban stb. – folytat orvadászatot. Ebben az értelemben a riporter *cazador furtivo* (vagyis spanyolul szó szerinti: orvadász).

Tomasz Maruszewski professzor a *Charaktery* 2002. májusi számában leírja, mi az, ami nélkülözhetetlen ahhoz, hogy valaki pszichológus (hozzátesszem – vagy riporter) legyen: három dolgot kell magában kifejlesztenie:

- tudást,
- hozzáértést,
- másokhoz való alkalmazkodást.

"A hozzáértés megszerzése tapasztalatok útján történő tanulást igényel." Aztán: "ha beszélgetést folytatunk valakivel, ne legyünk tolakodóak". Továbbá feltétlenül szükség van empátiára, vagyis "arra a képességre, hogy átérezzük azt, amit mások éreznek". És a másokhoz való viszony? Az szerinte "nyitottság azokra a problémákra és kérdésekre, amelyekkel hozzánk fordulnak; kötelező tisztelet, érzékenység és odafigyelés".

Az a különbség, amely a valóságos esemény, a tény és a képzelt valóság között létezik, a modern prózában nagyon cseppfolyós, meghatározhatatlan.

A média a világ képernyője, amelyen szüntelenül újabb és újabb, válogatott képek jelennek meg. De ki válogatja a képeket és milyen kritériumok alapján?

Daniel J. Boorstin 1962-ben kiadott *The Image* című könyve. Tézis: a világot már nem közvetlenül szemléljük és tapasztaljuk meg, hanem az újságok, a televízió, a reklámok deformált, hamis, hazug leképezéseinek keresztül. A természet világa eltávolodott, eltűnt, helyét egyfajta képzelt világ vette át, amelyet érdekeinknek és szeszélyeinknek megfelelően, kedvünkre változtathatunk.

A média fokozatosan első hatalmi ággá válik, amelynek kegyeit még a politika csúcsán állók is keresik. Mindez érthető, hiszen a mai ember a nézeteit és meggyőződéseit egyre kevésbé saját tapasztalatai, s egyre inkább a médiából vett információk és vélemények alapján alakítja.

Bogotában találkozom William Ospina kolumbiai költővel, esszéíróval. A médiáról beszélgetünk: "A médiának nemcsak informálnia, de civilizálnia is kellene. Ez utóbbi szerepe a lemaradó társadalmakban még fontosabb is!" Aztán hozzáfűzi: "A korszerűség nem a technikában nyilvánul meg, hanem az eszmékben. Rendelkezhet valaki a legújabb technikával, miközben mentálisan, kulturális szempontból a pattintott kőkorszakhoz tartozik."

Vajon valóban nincsenek olyanok, akik szívesen utaznának Afrikába anyagot gyűjteni, bemutatni az ottani életet? Bizony, hogy vannak! De még mennyien! Csakhogy a médiumok tulajdonosai nem akarnak erre pénzt adni, nehogy lelkiismeret-furdalást okozzanak a nézőknek, olvasóknak, akiknek elégedetteknek kell lenniük, s abban az önző meggyőződésben kell leledzeniük, hogy életük célja a nyugodt, korlátlan fogyasztás, s ezt nem zavarhatják meg holmi éhezéstről, nyomorról, pusztításról tudósító képek.

2002. január 24.

Az utcán találkoztam A. B.-vel. Az internet különös világáról beszélgettünk, elmeséltem neki első csetelésemet.
– Kétségbeesve gondolok arra az időre – sóhajtott –, amikor már nem lesz papír. Nem lesz mit megérinteni!
Nagy szomorúsággal mondta mindezt, s kezével olyan gyöngéd mozdulatot tett, mintha egy leány testét érintette volna meg.

2000. augusztus 21.

Ma amerikai hetilapokat olvastam, s kijegyeztem belőlük néhány hasznos szófordulatot:

– *fast food culture*

– *get big or get out*

– *publish or perish.*

És a következőket is (most már lefordítva):

– a győztes mindent visz

– a győztesek utánzásának kultúrájában élünk

– a túl sok adat megkönnyíti az ostobaság karrierjét.

A modern médiumok néha a narkózt juttatják eszünkbe – ahogyan a narkósnak is, ha létezni akar, hozzá kell jutnia a kábítószerhez, úgy a médiumok is, ha meg akarnak kapaszkodni a piacon, kénytelenek ereikbe egyre több sokkot, megrázkódtatást, horrort fecskendezni.

A Canal M6 csatormán a *Lofe Story*, vagyis a *Big Brother* francia változata látható. Itt, Párizsban nézem, hogy Abelard és Pascal, Decartes és Diderot, Renan és Proust kései utódai miként ücsörögnek a tévék előtt, s bámulják visszafojtott lélegzettel, hogy egy meztelen fiú és lány hogyan megy be együtt a tusolóba, s közben vihorásznak, pukkadoznak a nevetéstől.

Fogyasztói magatartásunkat a média nemcsak a reklámok segítségével alakítja, hanem azzal is, hogy mindent odaad, eljuttat, ráerőltet a nézőkre. Passzivitásunknak, szellemi tunyaságunknak, a szavak és képek bávatag emésztésének fő oka az, hogy a média szüntelenül ad nekünk valamit. Az embernek már semmiért sem kell fáradoznia, harcolnia (ami pedig mindig is az emberi természet lényege volt), mert mindent elébe tesznek elkészítve, preparálva, fogyasztható formában.

La mediologie – mediológia avagy média-tudomány, amelynek terjesztése, ha ugyan nem a létrehozása is, Régis Debray nevéhez fűződik. Tőle származik az a tézis, miszerint a média valójában modern egyház, amely a reklám és a promóció mechanizmusainak segítségével "oltárra emel", áldozata ellen folytatott hajtóvadászatával, gyalázkodásával "pokolra taszít", híveit, vagyis bennünket, mindannyiunkat pedig ugyanúgy befolyásol, ugyanúgy alakítja nézeteinket és meggyőződéseinket, ahogyan azt évszázadokon át a papok tették mindenütt.

Krzysztof Byrski orientalista professzor:

A kommunikáció technikai eszközei önmagukban nem elégségesek a kölcsönös megértéshez. Ehhez még teljesülnie kell bizonyos feltételeknek, amelyeket a hinduk az *Upanisada* – "közel ülni egymáshoz" – kifejezéssel határoznak meg. Vagyis szükség van az élő, egymáshoz közelálló személyek párbeszédére.

Világunk egyre fotografikusabb, s hogy jól mutasson, egyre jobban törekszik arra, hogy fotogén legyen.

Kommentár a színes fotográfiához: *Farbe ist geschwatzig* (a szín szószátyárság).

Mindannyian különböző fókusz használó fényképészek vagyunk. A fókusz tulajdonságai révén, az objektív gyűrűjét forgatva, bármely tárgy vagy jelenet képét felnagyíthatjuk vagy lekicsinyíthetjük, kiemelhetjük vagy elhagyhatjuk. Ennek a mechanizmusnak a segítségével manipuláljuk a világ képeit. Némely képeket rögzítünk, másokat nemlétre kárhoztatunk. Mivel azonban mindenki, minden pillanatban és minden helyen folyton ugyanazt a fókusz mozgatja és állítja, minden dolog millióféleképpen néz ki, így hát millióféleképpen látjuk és éljük azt át.

A CNN washingtoni tévéstúdiója egyetlen híradó adásideje alatt közvetlen kapcsolatot létesít Párizssal, Kigalival, Szaratowal és Miami-val.

A világ összezsugorodott, a teret legyőztük, elvesztette titokzatosságát. Már semmit sem kell megszerezni, leigázni, meghódítani – minden itt van kéznyújtásnyira, behozzák a házukba, az asztalunkra, az ágyunkba. Csakhogy ettől vajon ez az "egész" megismerhetőbbé, átláthatóbbá, érthetőbbé vált-e?

Lengyelország az évszakoktól függően négy különböző ország. Változik a városok képe, változik a táj, az emberek öltözeke, és változik a hangulatuk is.

2001. január 1., hétfő

Felhős reggel, enyhe fagy, kevés hó. Üres utca, most ment el a villamos, egy utas volt rajta, két autó haladt el a ház előtt. A Filtrowa utca felőli, frissen felújított falon új graffitik tömkelege. Nem is annyira a szöveg tartalma szúr szemet, mint inkább a betűk formája, éles, kihívó, agresszív vonalvezetése. Ingerkednek velünk ezek a falfirkák, megpróbálnak feldühíteni, kihozni a sodrunkból. Van bennük egyfajta nyelvöltögetés, provokálás. Ez a rossz szándékú grafika arról tudósít, hogy a szerzők háborút üzentek nekünk, s most lesben állva figyelik, mit teszünk.

Beata Pawlak *Mamutok és petárdák* címmel megjelent nagyszerű riportjait (PWN, 2001) olvasom. A külföldiek, akikkel a szerző beszélget, a lengyelországi bunkóságra panaszkodnak. Hogy általános és elviselhetetlen. Brutális, könyörtelen és veszélyes. A legmeglepőbb az, hogy ennek a bunkóságnak a mennyisége évtizedek óta mit sem változik országunkban. Változnak a rendszerek, a korszakok, váltják egymást a nemzedékek, a bunkóság meg változatlan – fölötte áll időnek, rendszernek; durva és agresszív. Miért? Mi rejteződik bennünk? Miféle ördög bujtogatja lelkünket, szabadítja fel bennünk ezt a tasztó, gyalázatos viselkedést?

A *Nova Res Publica* 2001. áprilisi számában Marcin Król találoán jellemzi a lengyel gépkocsivezetők viselkedését: "Mindenekelőtt hiányzik a közjó vagy a közérdek bármiféle kifejeződése. Sőt, még a jó értelemben vett egyéni érdek kifejeződése is... hiányzik a megfontolt önértékelés... a gépkocsivezetők viselkedése kiszámíthatatlan. Összességében a lengyel utakon uralkodó állapotokat a szabályok hiánya, a megfontoltság hiánya, az aki kapja, marja szelleme jellemzi, de vajon nem ugyanezt mondhatjuk-e egész Lengyelországról is?"

Mirosław Pećzak *Hasonszőrűek egymás közt* című esszéje (*Polityka* 2001/9):
Korunk lengyele szereti az "otthonosság légkörét": "Egyre határozottabban rajzolódnak ki a sajátot az idegentől, a lokálist az univerzálístól elválasztó éles vonalak". "A saját és az idegen szembenállása leglátványosabban a törzsi és a tradicionális kultúrákban jut kifejezésre, vagyis ott, ahol az egyetlen elérhető *univerzum* a közvetlen tapasztalat". "Minden, ami külső, úgy jelenik meg, mint a fennálló rendre leselkedő veszély, a külvilághoz fűződő viszony pedig bizalmatlanságra és elutasításra épül. A mi mafla bezárkózónk nem ismeri a külvilág szabályait, de nem is akarja azokat ismerni. A tudást nála a sztereotípiák és előítéletek helyettesítik. Összességében manapság az részesül előnyben, ami vitathatatlan, eklektikus, ünnepi és lokális."

A lengyel gondolkodás mindig a szabadság, nem pedig a demokrácia kérdése körül forgott. A demokráciával foglalkozó írásműveknek sem mélységük, sem súlyuk nem volt.

2001. augusztus 12.

Napfényes, forró vasárnap. Varsó üresen kong, mindenki elutazott valahova. Az Ujazdowski fasorban egy kávéházban Wandával találkozom, aki Elkből jött meglátogatni a rokonait. Izzadtan, kimerülten ül, nehezen veszi a levegőt. Fáradsága ellenére folyik belőle a szó – kizárólag a betegségeit ecseteli. A szívemet leszámítva – közli – mindenem beteg. És sorolja: a veséje, a mája, a lába. Valamiféle csomói, összenövésai, fisztulái vannak. Ráadásul rekedt, fullad és gyenge. A szíve is makacsodik (tehát mégis!). Magas vérnyomás, ájulási rohamok és depresszió gyötri. Alacsony nyugdíja mind gyógyszerekre megy. A lakása romokban. Nincs kihez szólnia – mindenki elhalt mellőle.

Mondja, mondja, nem enged szóhoz jutni, képtelenség bármit is közbevetnem, nem tudom hát megkérdezni tőle, hogy egyáltalán, tud-e valamit a világról, a körülötte zajló életről, a többi emberről.

2001. március 28.

Délután az Erolex Alapítvány igazgatósági ülésén veszek részt. Két óra elteltével (a gyűlés még javában tartott) elmentem. Fantasztikus, hogy az emberek órákon, sőt, napokon át képesek gyűléseken ülni, amelyeken pedig valójában semmi sem történik. Valaki mond valamit, aztán más valaki is mond valamit, de minek mondják, minek? Nyoma sincs az önfegyelemnek, nem érzik, hogy az idő mekkora érték. Az még csak hagyján, hogy valaki semmibe veszi a saját idejét, de miért rabolja a másét? Miért foglalja le, miért gyötri a többieket ostoba fecsegésével, amelynek se értelme, se ritmusa, se üzenete?

2001. január 27.

Konstancinban vagyok, nem messze Varsótól. Szombat. Nincs fagy. Nincs hó. Nincs szél. Nincs napsütés. Két órát sétálok a városkában, aztán a környékbeli erdő ösvényeit járom.

Kontrasztok.

Gazdagság, a szomszédban pedig, a kerítésen túl – szegénység. Amit építenek, mind luxus épület, nincs hagyományos lakásépítés. Mindenütt figyelmeztető táblák, hogy az objektum védelmét a Juventus ügynökség látja el. Az ügynökség autói az utcákon közlekednek. Mindenütt kutyák – vérszomjas, őrjöngő kutyák – acsarkodnak.

S rögtön a közelben, a fehér udvarházakkal, palotákkal, már-már várakkal szemben sáros, aszfalt nélküli utcák, girbe-gurba, töredezett járdák, szeméthalmok, műanyag palackok, rozsdás fémdobozok. És összetört utcai lámpák, összekarikított útjelző táblák.

Ez a fejlődés dél-amerikai mintájú vagy inkább harmadik világbeli fejlődés. Én enklávés fejlődésnek nevezném: csillogó gazdagság oázisai a sötétség, elhagyatottság, nyomor tengerében. Ez az áfejlesztés, sajnos, sosem vezet igazi, homogén fejlődéshez, mert a strukturális egyenlőtlenség feltételei között valaminek mindig szegénynek kell lennie ahhoz, hogy valami más gazdag legyen.

A vörösen lángoló napkorong az ablakom felé közeledett. Olyan színe volt, mint az olvasztókemencéből kizúduló folyékony acéllavináé. A látvány vonzott, ugyanakkor ösztönösen el is húzódtam az ablaktól, s riadtan a szoba belsejébe hátráltam.

Harc a technika és a természet között, pontosabban: hogyan gyilkolja a technika a természetet. A nyáron Lublin környékén jártam – valamikor itt az utak mentén bokrok nőttek, a mezőkön fák sorakoztak, a szél lágyan susogott a fás ligetekben és az erdőkben. Most azonban a falvakba eljutott a hatékonyan működő motoros fűrész, s a fiatal fiúk új, kegyetlen, zajos szórakozást találtak maguknak: keringenek a környéken ezekkel a fűrészekkel, és a motorok fűlsiketítő sivitása közepette ész nélkül vagdossák ki az útjukba kerülő bokrokat, pusztítják a magányos fákat, néha egész erdőket tarolnak le.

Faulkner *Megszületik augusztusban* című művének első néhány oldala. Valahol Amerika déli részén egy várandós lány elindul, hogy megkeresse azt a fiatalembert, aki születendő gyermekének az apja. Meztláb vándorol, bár van cipője, amelyet azonban csak kivételes, nagyon fontos helyzetekben vesz föl.

A lábellen – mindenütt kincs, a rang és tekintély jelképe. Lengyelországban is az volt: a falusi emberek meztláb mentek a vasárnapi misére, s csak a templom közelébe érve bújnak bele. Oroszországban is hasonló volt a helyzet. A Balkánon ugyancsak.

2001 augusztusa

Levelet kaptam Zosia Gebhard wroclawi költőnőtől: "Kertemben beteges hőség, beteges növényzet, betegesen sok rovarféle terjeszkedik – hol darazsak, hol poszméhek fészkelik be magukat, mindenütt hangyák, csigák, pókok tanyáznak. Legszívesebben a lábamat se tenném be ebbe az egészségbe!"

2001.

Augusztus nyolcadika. Reggel, amikor átmentem a parkon, megéreztem, hogy közeledik az ősz. Ennek még semmiféle jelét nem láttam – nem volt talaj menti köd, s a fák levelei sem sárgultak. Mégis, a levegőben árnyalatnyi hűvösség érződött, s volt benne valami a kora őszi reggelekre oly jellemző fényességéből.

Ősz van. Nemsokára hullani kezdenek a vadgesztenyék. A parkban kivágtak egy hatalmas, terebélyes hársfát, törzsét főszeletelték, majd súlyos hasábokra darabolták. Ami élő, sudár konstrukció volt, most a földön hever, mint egy halom gazdátlan törmelék, az embereknek egykor örömet szerző valaminek a maradéka. Ez a valami most elvesztette létének értelmét, hasznosságát, célszerűségét.

Anna Iwaszkiewicz *Naplóiból*.

1945 januárjában a szerző Koluszkiba érkezik. Még tart a háború. Este van, sötétség, fagy, szélvihar. Anna és a barátnője eljutnak a kapott címre, ám amikor bekopogtattak, "a gazdasszony kimondottan ellenséges volt velünk, s kijelentette, hogy nem fogad be éjszakára ismeretleneket". A két nő tehát elmegy, odaéremek a következő házhoz, s ott "egyenesen megható szívéllyességet tanúsítottak irántunk". Mennyire lengyel ez a történet! Elutasítás és szívéllyesség, faragatlanság és udvariasság – egymás mellett, vékonyka mezsgyével elválasztva. Az ember sosem tudhatja, kibe botlik, mire számíthat. Csakhogy az ilyen kiszámíthatatlan, megjósolhatatlan, kiegyensúlyozatlan környezet romboló hatással van az emberi pszichére, mert az ilyen ember elveszti biztonságérzetét, nyugalmát, bizalmát. Ha idegennel találkozik, mivel nem tudja, mi vár rá, feszültté, gyanakvóvá, ingerültté válik. Félelem, ijedtség ver tanyát a lelkében. Jön valaki? Jobb lesz kitérni előle, elkerülni egy kilométerre, eltűnni a szeme elől. Egyedül lenni, micsoda megkönnyebbülés!

Ugyanebben a naplóban az utolsó, 1951-ből való feljegyzés:

"Az élet legnagyobb vívmánya, ha kiharcoljuk magunknak a magányt. A magánynak még szenvedéseinkben, a legkeserveesebb szenvedés időszakában is olyasminek kell lennie, amitől nem menekülünk, hanem menedéknek érezzük... az ember akkor boldog, ha boldog, amikor egyedül marad a szobában. Az életben az a legfontosabb, és ez mindannyiunk kötelessége is, hogy leássunk magunkban a legmélyebb rétegeket, oda, ahol már csak a boldogság lakozik."

Becsület, tisztesség, megbízhatóság, lelkiismeretesség, igazmondás – mikor is tapasztaltam utoljára, hogy ezeket a szavakat használták volna országomban közönséges, mindennapi beszélgetés során?

"Minden dolog titkos nyelven van felruházva, megvan a maga színe és sajátossága."

Virginia Woolf

A nyelv, miközben a kifejezést szolgálja, egyúttal korlátot is jelent, meghatározza a valóság bemutatásának módját és annak interpretálását is.

Egy másik téma, másik tárgy más nyelvet is jelent, amely ezt a másságot és sajátosságot hangsúlyozza és kifejezésre juttatja.

Az optimizmust mindig sekélyesebbnek, felszínesebbnek érezzük a pesszimizmusnál. Az optimista olyan valakinek a benyomását kelti, aki a felszínen siklik, elkerüli a veszélyes örvényeket és mélységeket, nem veszi észre a sötétséget, nem hisz a pokol létezésében. A pesszimiztáról viszont azt gondoljuk, hogy mélyenszántó ember, aki képes átlátni az élet rejtelmeit, képes feltárni annak fájdalmas és tragikus lényegét. Ezért, ha vigaszra vágyunk, szívesen figyelünk arra, amit az optimista mond, de úgy igazán azért a pesszimizta szavának hiszünk.

Amikor már nem is tudom, hányadszor olvastam Henryk Elzenberg *A lét gondjai* című naplóját, figyeltem egy 1942. szeptember 27-i bejegyzésre. A szerző ebben azt fejtegeti, hogy a tárgyalás művészete "gyakran csupán a nehézségek áthelyezésének művészete", és meg is magyarázza, miért: "Bizonyos dolgokban van, hogy úgy mondjam, valamiféle érthetlenségi tartalom, amelyet az emberi intelligencia kombinációi sem megszüntetni, sem csökkenteni nem képesek..."

Mélyenszántó, bár fatalista elképzelés, hogy tárgyalások, egyezkedések, megállapodások eredményeként a gonoszság, a rossz mennyiségileg nem változik, nem csökken, csupán áthelyeződik, változtatja pozícióit, esetleg formáit.

Különböző kékségű és felhőzetű égboltok alatt élünk. Eszembe jutnak Ludwik Koniński szavai, miszerint nem lehetnek közös alapelvek, mert "nincsen semmiféle közös valóság".

Korunk minden jelensége, fenoménje kettőséget, az egyértelműség hiányát hordozza magában, egyszerre vannak benne pozitív és negatív jegyek.

Napjaink vitáinak egyik legfontosabb jellemzője a megoldhatatlanság elve.

A mai beszédben és írásban mindenütt jelenlévő -poszt előtag a bizonyítéka annak, hogy milyen gyorsan kopik, öregszik, tűnik el körülöttünk minden. Egy olyan helyzetben azonban, amelyben mindenfelől körülvesz bennünket az állandóan szaporodó -poszt, ítéleteink és véleményeink jókora adag relativizmussal itatódnak át – a dolgokat már nem vesszük igazán komolyan, hiszen tudjuk, hogy minden idea, doktrína és divat holnapra úgyis -poszt lesz.

Arthur Schopenhauer *A világ mint akarat és képzet* című fő műve elé írt előszavában arra törekszik, hogy bemutassa olvasóinak, hogyan kell a könyvet olvasni ahhoz, hogy a lehetőségekhez képest megértsék azt. A könyv egyetlen egy gondolatot akar közölni, ennek kifejtésére azonban a szerző nem talált rövidebb formát, mint egy egész könyvet. És ez a könyv (lengyel kiadásban) közel 1800 oldalt tesz ki. 1800 oldal "egyetlen egy gondolat" kifejtésére!

Különféle szerzők értekezéseiben gyakran találkozom "vagy – vagy" típusú kérdésfelvetéssel: "haladás vagy regresszió", "a jó vagy a rossz"?, pedig sok esetben a "vagy" kötőszót jobb volna fölcserélni "és"-re – "haladás és regresszió egyszerre", "a jó és a rossz egyszerre" – az "és" pontosabban fejezi ki a jelenségek összetettségét, sokoldalúságát és belső ellentmondásosságát.

2001. április 10.

René Girard *Bűnbakját* olvasom. Mekkora hatalom az előítélet! Nem merték kimondani azt a szót, hogy pestis. Még kimondani se merték! Úgy tartották ugyanis, hogy ennyi is elég a járvány elterjedéséhez.

Túl sok szellemi erőfeszítést és energiát fordítunk kiszámíthatatlan, ostoba tökfilkók abszurd és értelmetlen kijelentéseinek megcáfolására ahelyett, hogy bölcs és fontos gondolatok kifejtésére, terjesztésére fordítanánk energiáinkat. Vagyis – ne süllyedj le a műveletlen ostobák szintjére, ne figyelj arra, mit mondanak, gondolkodásodban legyél arisztokrata!

"Egyre általánosabbá kezd válni a más kárára történő gondolkodás."

Ryszard Nycz

Az európai írásbeliség az "ember" szót úgy használja, mintha az emberről általában beszélne, pedig a szerzők kizárólag a nyugati emberre gondolnak, akinek – nagyon tévesen! – univerzális jegyeket tulajdonítanak. Pedig az a két nagy szellemi áramlat – a reneszánsz és a felvilágosodás –, amely kialakította a nyugati ember mentalitását és érzékenységét, a nem nyugati civilizációk emberei számára teljesen idegen.

Azt, hogy a Nyugat saját magát az univerzális értékek képviselőjének tekinti, egyre gyakrabban kérdőjelezi meg más kultúrák.

Heidegger és Jaspers levelezése. Az egyik, 1922-ben kelt levelében Jaspers a "kortárs európai sivatagra" panaszkodik. Pedig ekkoriban él és alkot Kafka, Joyce és Musil, Freud, Spengler, Bergson és Russel, s velük együtt megszámlálhatatlanul sok kiemelkedő, nagyszerű tehetség!

A közelítés kategóriája az egyetlen valóban használható fogalom. Semmiben sem érhetjük el az ideálist, a teljességet, az abszolútumot, de akaraterővel, intuícióval és fantáziával közelíthetünk a cél felé, s minél közelebb jutunk, annál nagyobb lesz az értéke annak, amit elértünk.

Immanuel Wallenstein amerikai szociológus kritikával illet minden elemzést, ha az túlságosan *event-oriented*, ahelyett, hogy kellőképpen *structural* volna.

Amikor kérdéseket teszünk fel a jövőről, annak tartalmáról és formájáról, tudat alatt feltételezzük, hogy ugyanúgy fog minden fejlődni, mint eddig, a tapasztalatainkból és a történelemből ismert forogatókönyvek és szabályok szerint, éppen csak bizonyos dolgokból több lesz, másokból kevesebb – több lesz például a jólétben élő ember, és kevesebb lesz a háború. Ezzel szemben a jövő, forradalmian mélyreható változások következtében, egészen másként, beláthatatlan módon alakulhat, minthogy ezeknek a változásoknak egyelőre sem a jellegét, sem a lefolyását nem ismerjük vagy nem értjük.

Jósággal győzd le a rosszat! Igen, ez néha lehetséges, de micsoda borzalmas áldozatok árán!

Max Weber hangoztatta, hogy a gazdasági természetű megoldásokat, vitákat, beszélgetéseket feltétlenül össze kell kapcsolni az erkölcsi szférával. Véleménye szerint fatális következményekkel járó hiba volt, hogy szétválasztották az emberi tevékenységnek ezt a két területét, s a közgazdaságtant kizárólag a számokra, statisztikákra, piaci törvényekre, tőzsdei mechanizmusokra korlátozták.

A. B. mondja:

Adott pillanatban, minden különösebb ok nélkül, egyszer csak érzem, hogyan kezdenek bennem kialakulni az ellenszenv csírái valakivel szemben, akit ismerek, s aki semmi rosszat nem követett el ellenem. Nem tudom megfogalmazni ennek az okát. De aggaszt, bánt a dolog. Az ellenszenv azonban olyan erővel munkál bennem, hogy nincs kedvem találkozni, beszélgetni az illetővel. Ugyanakkor attól tartok, hogy ennek az ellenszenvnek a hullámai eljutnak hozzám, s benne is kialakul egyfajta viszolygás velem szemben, pedig én ártatlanul keveredtem az egészbe!

Gyűlöljük azt, amit nem értünk. Úgy véljük, hogy ami érthetetlen, az bajt hoz ránk, hogy abból, ami felfoghatatlan, vagyis sötét és homályos, hirtelen kiszabadulhat valamilyen ellenséges, pusztító erő, amellyel szemben tehetetlenek vagyunk. Ráadásul az, hogy valamit nem értünk, megaláz bennünket, azt sugallja, hogy alkalmatlanok vagyunk a dolgok megértésére, felfogására.

Távol kell magunkat tartani a most folyó vitáktól, mert gyűlölettel, gyorsan ölé méreggel vannak átítatva. Az emberek nem azért folytatják ezeket a vitákat, hogy tisztázódjanak a dolgok, hanem, hogy valakit elgáncsoljanak, fejbe verjenek, leterítsenek. Aztán lehet vihogni, de tükörbe nem szabad nézni, mert onnan olyan arc leselkedik rájuk, amelyet jobb volna nem látni.

Non omne licitum honestum (nem minden tisztességes, ami megengedett). Ez a közmondás jutott eszembe, amikor valaki némely politikuskok erkölcsét hozta szóba: a tiltásokat illetően számukra csak a büntető törvénykönyv létezik. Bármit meg lehet tenni, amit ez a törvénykönyv nem tilt. És ezek az emberek nem látnak ebben semmi kivetni vagy szégyellni valót, semmi becstelenséget.

Az emberi szabadságjogokat túlságosan intézményesen értelmezzük. Ezeknek a jogoknak a megsértésével általában az államot – a kormányt, a bürokráciát, a rendőrséget – vádoljuk. Pedig az ember szabadságjogait egy másik ember, egy teljes mértékben privát személy is megsértheti.

A mítosz nem más mint álmaink, vágyaink, rendre való törekvésünk kivetítése. Ennek a kivetítésnek olyan személyre, hősré van szüksége, aki betölti a vetítőlámpa szerepét, hogy legyen hova kivetítenünk elvárásainkat és reményeinket.

Próteusz görög tengeri isten tetszés szerint tudta változtatni alakját: tigris, oroszlán, sárkány, kígyó, gyík, forrás, kő, láng, fadarab

alakjában jelent meg, ha akart. Mindig olyankor változott át, amikor tolakodó kérdések elől akart kitérni.

Nem a hadbírószágok hozzák a legtöbb halálos ítéletet. Nem bosszúéhes maffiózók, nem is félelmetes gengszterbandák.

Azok a kedves, finom, fehér köpenyes hölgyek járnak az élen, akik a kórházak onkológiai laboratóriumaiiban csöndben leírják, amit a szövetmintákon, a felvételeken, a mikroszkóp alatt látnak.

Nietzsche beszél megvetően a pillanat lakájairól. Ilyenek manapság a politikusok, az újságírók, a reklámkészítők. Olyan szakmákban tevékenykednek, amelyekben hamar elmúlik minden. Elmúlik és nem hagy nyomot.

*Amikor haldoklunk,
Azon a napon eljön a szél,
Hogy elsöpörjön minket innen,
Hogy befújja lábunk nyomát.
A szél porfelhőt kavar,
Azzal fedí be a nyomokat ott,
Ahol lábunk járt,
Különben olyan lenne,
Mintha tovább is,
Még mindig itt élnénk
(Busman ének a halálról)*

(Vége)

Fordította: Szenyán Erzsébet